

Ukrán-magyar gazdasági kapcsolatok változása a háború hatására

A konferencia előadásainak szerkesztett változata

Szerkesztette:
BECSEY ZSOLT LÁSZLÓ

Budapest, 2025
Károli Gáspár Református Egyetem

© Szerzők, 2025

ISBN 978-615-6637-72-7

A kötetet lektorálta: Sztárayné Kézdy Éva, Wágner Péter

Konferencia kötet a Károli Gáspár Református Egyetemen
2025. június 13-án megrendezett konferencián elhangzott
előadások és vita szerkesztett változata

A konferencia és a kötet „Az ukrán krízis európai aspektusai:
társadalmi, gazdasági és külpolitikai kihívások”
„Kutatói Projektek Támogatása 2025-2026” program
(Témaszám: 66013R800, Iktatószám: RH-TPO/9297/2025)
keretében került megrendezésre, illetve kiadásra

A kötet a „Károli Tanulmányok a Gazdaság és
a Társadalomtudományok köréből” sorozatban jelenik meg
e-változatban elérhető a
<https://btk.kre.hu/index.php/2015-10-20-12-44-57/neta-kiadvanyok.html>
webcímen

Kiadja

Károli Gáspár Református Egyetem

Felelős kiadó: Prof. Dr. Furkó Bálint Péter, rektorhelyettes

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Becsey Zsolt László	
<i>Nyitó előadás</i>	11
Ferencz Zoltán József	
<i>Bevezetés és a keretprojekt bemutatása</i>	17
Hammerstein Judit	
<i>Orosz testvérnép vagy önálló ukrán nemzet?</i>	21
Becsey Zsolt László	
<i>A magyar-ukrán külkereskedelmi kapcsolatok főbb szempontjainak elemzése (2013-2024)</i>	49
Gelb Sándor	
<i>Ukrán-magyar kapcsolatok helyzete vállalkozói szemmel</i>	71
Dmytro Andriievskyi	
<i>Magyarországon letelepedett ukrán vállalat tapasztalatai</i>	87
Kovalszky Zsolt Gergő	
<i>A háborús körülmények hatása a magyar ukrán külkereskedelmi kapcsolatokra</i>	91
Záró szakmai vita	105

Hammerstein Judit¹

OROSZ TESTVÉRNÉP VAGY ÖNÁLLÓ UKRÁN NEMZET?²

Az orosz–ukrán viszony történelmi, kulturális háttere

Aligha találni ma aktuálisabb témát, mint a szomszédságunkban immáron a negyedik éve zajló háborút Oroszország és Ukrajna között. Hogy az orosz–ukrán viszony miért jutott el idáig, mi vezetett oda, hogy Oroszország megtámadja Ukrajnát, erre már csak az eltérő (aktuálpolitikai) nézőpontokból kiindulva is, különböző válaszokat, narratívákat ismerünk. Biztos ugyanakkor, bárhonnan nézzük is, a múlt mindig érvelési instrumentumként is visszaköszön: a mostani háborús konfliktus egyébek mellett felfogható úgyis, mint az orosz birodalmi aspirációk és az ukrán nemzet-, illetve államépítési törekvések történelemből ismert összeütközéseinek újabb fejezete. Ahogy az értelmezési kísérletek során a két nép történetét meghatározó civilizációs és fejlődésbeli törésvonalak, a múltértelmezéssel és identitással összefüggő szétartó jellegzetességek számba vételétől sem tekinthetünk el. Írásomban az orosz–ukrán reláció történeti, kulturális hátterét vizsgálom egy olyan vázlatos, ugyanakkor a nagyobb összefüggéseket szem előtt tartó történeti áttekintésen keresztül, amely e rendkívül összetett probléma megközelíthetőségének szemléletbeli

1 Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, egyetemi adjunktus, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa

2 a szerző önálló tanulmányt fejlesztette a konferencián elhangzott előadását

és módszertani sokféleségére (kulturális, nyelvészeti, geopolitikai, posztkolonialista stb.) is rámutat.

1. A Szovjetunió felbomlása

1991. december 1-én ukrán népszavazás döntött arról, hogy Ukrajna önállóvá váljon, kilépjen a Szovjetunióból. A magas részvétel mellett megtartott referendumon a szavazók döntő többsége, több mint 90%-a a független Ukrajna mellett tette le a voksát, amiből arra következtethetünk, hogy az orosz etnikumú lakosság jelentős része is az önálló Ukrajna megteremtését támogatta. A Szovjetunió szétesése Ukrajna számára a függetlenség, a nemzetállam kiépítésének lehetőségét hozta el. Ugyanez Oroszország nézőpontjából azonban a kezdeti, rövid ideig tartó eufóriát leszámítva, egyre negatívabb, sötétebb értelmezést kapott. Ennek az okai összetettek, itt csak néhányat emelek ki közülük. A nyugati liberális demokratikus intézményrendszer átültetésének részbeni sikertelensége, a példátlan gazdasági nehézségek (ezekkel persze az ukránoknak is meg kellett küzdeniük), a birodalmi nagyhatalmiság és a szuperhatalmi pozíció elvesztése mellett jelentős körülmény, hogy a Szovjetunió megszűnésével mintegy 25 millió etnikai orosz Oroszország határain kívül találta magát. Ezen belül mintegy 9 milliós orosz kisebbség a függetlenné váló Ukrajnába került, ami az ukrán–orosz civilizációs törésvonalat az Ukrán államon belül még inkább kiélezte.

2. Ki az orosz és ki az ukrán?

Ukrajna lakossága döntően ukránokból áll: az utolsó, 2001-es népszámlálás adatai alapján a népesség mintegy 77,8%-át ukránok, 17,3%-át oroszok teszi ki, míg a maradék 4,9%-on az egyéb

nemzetiségűek osztoznak.³ Ez az arány tehát önmagában nem kínál kielégítő magyarázatot Ukrajna belső megosztottságára. Ha feltesszük a kérdést, hogy ki az orosz és ki az ukrán, azt gondolnánk, erre az az egyszerű válasz, hogy orosz az, aki oroszul, ukrán pedig az, aki ukránul beszél. Ám a valóság ennél jóval bonyolultabb, Ukrajnában ugyanis a 2001-es adatok alapján az orosz anyanyelvű ukránok száma elérte az összlakosság 11,49%-át.⁴ A helyzet összetettségét beszédesen feltáró eredményre jutott egy 2000-ben Lembergben és Donyeckben végzett felmérés, mely szerint a lebergiek 78%-a ukránnak, míg a donyecki lakosok 45%-a szovjet (sic!) állampolgárnak, 15%-a orosz, 26%-a pedig ukránnak vallotta magát.⁵ Még a Krím-félsziget példája sem teljesen egyértelmű. Igaz, itt nyilvánvaló az orosz többség: a 2001-es népszámlálási adatok⁶ alapján a félsziget lakosságának 58,3%-át az oroszok, 24,3%-át az ukránok, 12,1%-át pedig a tatárok⁷ teszik ki.

Itt kell említést tennünk egy másik olyan jelenségről, ami a nyelvi és az etnikai határok meghúzását tovább nehezíti, ez pe-

3 CSERNICSKÓ István (2008): *Ukrajna összhangra törekszik: Az ukránai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. Kisebbségkutatás*, 2. pp. 302–315. 304.

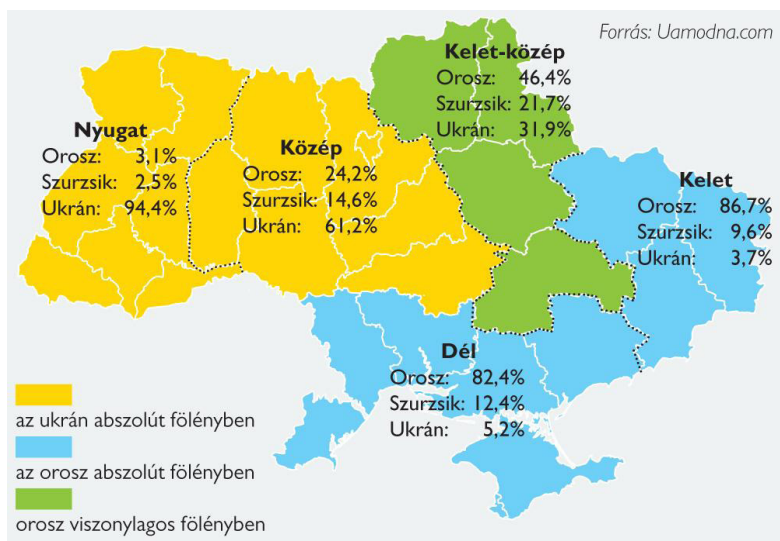
4 CSERNICSKÓ István: i.m. 303.

5 BOTTLIK Zsolt: Ukrajna kétarcúságának etnikai földrajzi háttere. *Etnikai földrajzi kutatások Köztes-Európában*. Szerk. BOTTLIK Zsolt, Budapest, ELTE Természettudományi Kar, Budapest, 2018. (43–61) 45.

6 Az ukrán statisztikai hivatal által közzétett népszámlálási adatok: <http://db.ukrcensus.gov.ua> ([http://db.ukrcensus.gov.ua](http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021_001&ti=19A050501_021_001.%20Distribution%20of%20the%20population%20by%20nationality%20and%20native%20language,%20Avtonomna%20Respublika%20Krym%20(2)&path=../Database/Census/05/02/02/&lang=2&multilang=en) (http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021_001&ti=19A050501_021_001.%20Distribution%20of%20the%20population%20by%20nationality%20and%20native%20language,%20Avtonomna%20Respublika%20Krym%20(2)&path=../Database/Census/05/02/02/&lang=2&multilang=en) Letöltés: 2025.09.05.

7 Sztálin döntése nyomán a németekkel való kollaborálással vádolt krími tatárokat 1944. május 18-20-án Üzbegisztánba, illetve a Szovjetunió más, távoli területeire deportálták. Rehabilitálásukra, hazatérésük támogatására a hrucsovi antisztálinista fordulat után sem került sor. Ennek ellenére sokan közülük önhatalmúlag visszatértek a félszigetre. A Krími tatárok száma a félsziget lakosságarányát tekintve 1989 és 2001 között 1,9-ről 12,1%-ra nőtt.

dig a szurzsik⁸, azaz az ukrán-orosz keveréknelv használata. A nyelv összetételének aránya régióként változik: Keletről Nyugat felé haladva az ukrán elem egyre dominánsabb lesz. Az alábbi, 2003-as adatokat feldolgozó térképen (ld.1. ábra) jól látható a három nyelv (orosz, ukrán és szurzsik) területi megoszlása: Míg a szurzsikot Nyugat-Ukrajnában a lakosság mindössze 2,5%-a beszéli, Kelet-Közép-Ukrajnában ez a szám már eléri a 21,7%-ot.

1. ábra: Az ukrán, az orosz és a szurzsik nyelvek használata régiók szerint Ukrajnában a 2003-as adatok alapján (Forrás: Aya PERELTSVAIG: *The Tale of Two Ukraines, the "Missing" Five Million Ukrainians, and Surzhyk*. <https://www.languagesoftheworld.info/uncategorized/tale-two-ukraines-missing-five-million-ukrainians-surzhyk.html>. Jun 25, 2014.)

8 Eredetét tekintve a szurzsik szó a búza és a rozs, a rozs és az árpa, vagy az árpa és a zab keverékét, vagy az abból készült lisztet, illetve az ebből sültött kenyeret jelenti. A szurzsik nyelv alapvetően az ukrán nyelvtant hasznosítja és leginkább az orosz szókincsre támaszkodik.

3. A posztszovjet Oroszország jövője és Ukrajna kérdése

A Szovjetunió összeomlásával összefüggésben viszonylag hamar megjelentek az olyan orosz reflexiók, amelyek az orosz–ukrán viszonyt is érintették. Az orosz Nobel-díjas író, Alekszandr Solzsenyicin már 1990-ben megfogalmazta a Szovjetunió szétesésének elkerülhetetlenségét, sőt útmutatást adott arra vonatkozóan, hogy milyen stratégiát kellene Oroszországnak követnie majd az új, posztszovjet helyzetben. A *Hogyan mentsük meg Oroszországot?* című munkájában⁹ hangsúlyozta, hogy Oroszországnak önmaga megmentése, saját egészsége megőrzése érdekében le kell mondania a birodalmi ambíciókról, ellen kell állnia a „birodalmi mákony” kísértésének. Elengedhetetlen annak tudomásul vétele, hogy Oroszországnak sem gazdaságilag, sem kulturálisan nincs kellő ereje a peremvidék asszimilálásához, ami végül elsorvasztja a központi orosz területek életenergiáját. Ennek fényében Solzsenyicin fejtegetése szerint Oroszországnak le kell mondania azokról a köztársaságokról, amelyek legitim módon önállósodni kívánnak, és csak azokhoz a területekhez szabad és kell ragaszkodnia, amelyek történetileg is oroszok, ahol az orosz etnikum alkotja a többséget. A balti államok és Közép-Ázsia javarésznének elszakadását tudomásul kell vennie, Kazahsztán északi, orosz etnikumú része kivételével.

Solzsenyicin ugyanakkor Belorusszia, Ukrajna és Oroszország együtt maradása mellett érvelt. Oroszország számára az ideális jövő egy új orosz unió, gyakorlatilag egy olyan új Rusz megteremtésében öltene testet, amely a nemzetek virágzó közösségeként biztosítaná mindhárom kultúra, mindhárom nyelv „kikezdhetetlenségét” és virágzását, minden erőszakos oroszosítás, vagy erőszakos ukránosítás nélkül. Az orosz és az ukrán lakosság kibogozhatatlan

9 Alekszandr SZOLZSENYICIN: *Hogyan mentsük meg Oroszországot? Töprengések.* Ford. Soproni András, Magvető, Budapest, 1991.

összekeveredése, a kettő közötti testvérnépi kapocs miatt óva intett Ukrajna elszakadásától, ami szerinte mind Oroszország, mind Ukrajna szempontjából szerencsétlen és értelmetlen megoldást, családokat szétszakító „kegyetlen osztozkodást” eredményezne. A különválás – amennyiben az ukránok mégis ragaszkodnának hozzá – erőszakos megakadályozását azonban nem látta járható útnak, a határokról szóló döntést viszont csak önrendelkezés alapján tartotta elképzelhetőnek. Szolzsenyicin már ebben az írásában is leszögezi, hogy elfogadhatatlan Ukrajna leválasztásának „elvakult hevülete,” amely Novorosszija, a Krímet, a Donyec-medencét is érintené – azokat a területeket, „ahol soha híre sem volt a régi Ukrajnának”.¹⁰ Néhány évvel a Szovjetunió felbomlását, illetve Ukrajna függetlené válását követően *„Az orosz kérdés” a XX. század végén* című 1994-ben keletkezett esszéjében az orosz író már a birodalmi gondolkodást, az erőteljes oroszellenes propagandát, az ukránosítást, az orosz nyelv és iskolák elleni támadásokat kérte számon Ukrajnán.¹¹ „Eltekintve most a gyorsan színt váltó ukrán kommunista vezérektől, még az ukrán nacionalisták is, akik a múltban oly kitartóan küzdöttek a kommunizmus ellen és látszólag elátkozták Lenint, rögtön engedtek a csábításnak, és elfogadták mérgezett ajándékát, Ukrajna hamis, lenini határait (a Hruscsov önkényúrtól kapott hozománnyal együtt). Ukrajna (amint Kazahsztán is) azonnal a hamis, birodalmi útra lépett” –írja ugyanitt.¹² Szolzsenyicin rendkívül problematikusnak, az orosz kisebbségekre nézvést tragikusnak találta, hogy a Szovjetunió a „lenini hamis határok” mentén hasadt szét.

10 Alekszandr SZOLZSENYICIN: Hogyan mentsük meg Oroszországot? i.m. 18.

11 Alekszandr SZOLZSENYICIN: Az „orosz kérdés” a XX. század végén. Ford. Pál Erna (eredeti megjelenés 1994). Uő: *Az „orosz kérdés” a XX. század végén. Esszék.* Európa könyvkiadó, Budapest, 1997. (277-376). 360.

12 Alekszandr SZOLZSENYICIN: Az „orosz kérdés” a XX. század végén. i.m. 359.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért olyan fontos Ukrajna Oroszország számára. Bár Ukrajna jóval szegényebb ásványkincsekben mint Oroszország, stratégiai jelentőségű kikötőkkel, valamint a kedvező éghajlati viszonyoknak köszönhetően kiváló gabonatermő területekkel rendelkezik, ami miatt aligha véletlen, hogy Oroszország éléskamrájává vált a 19. században. (Tény ugyanakkor, hogy az orosz gabonakivitel mára már jelentősen meghaladja az ukránt.) Ennél is fontosabbak azonban az Ukrajna geopolitikai helyzetéből fakadó orosz biztonságpolitikai megfontolások. Orosz értelmezésben Oroszországra a veszélyt mindig a Nyugat jelentette¹³, mindig Nyugat, azaz az ukrán területek felől érte támadás. Ha a tatár fenyegetésektől eltekintünk, ennek valóságtartalmát aligha lehet elvitatni. A 17. század elején, az ún. „zavaros időszakban” (1598–1613) a korszak jelentős középhatalma, a lengyel–litván államszövetség, kihasználva az orosz trónutódlás körül kialakult kaotikus, polgárháborús állapotokat, megtámadta Oroszországot, sőt egy rövid időre az orosz trónt is megszerezte. Az orosz főváros lengyel birtokbavételét erőteljes katolikus hittérítés kísérte. 1611-ben a helyiek elégedetlensége hatására a lengyelek felégették Moszkvát, a lázadókat pedig lemészárolták. A második nagy fenyegetést Napóleon 1812-ben elindított hadjárata jelentette, a francia csapatok egészen Moszkváig nyomultak előre, mélyen behatolva Oroszország területébe. A harmadik, Nyugatról érkező nagy offenzívát a náci Németország hajtotta végre 1941-ben, példátlan pusztítást okozva a Szovjetunió területén. A hidegháború idején az ellenséget, a fenyegetést szintén a Nyugat, jelesül az Egyesült Államok, illetve a NATO jelentette Oroszország számára.

13 Andrzej NOWAK: *A birodalom áldozatai – a birodalom mint áldozat. Adalék az értelmezéshez.* című tanulmánya az áldozatiság (Nyugatot megmentő Oroszország vs. Oroszországot eláruló Nyugat) problémájának az orosz birodalmi gondolkodásban betöltött szerepét járja körül. Uő: *Az orosz birodalom áldozatai – a birodalom mint áldozat.* Örökség Kultúrpolitikai Intézet, Budapest, 2022. 7–37.

A meggyőződés, hogy a nyugati világ Oroszország ellenségeként Oroszország meggyengítésére, legyőzésére törekszik – a gorbacsovi, majd a Szovjetunió széthullását követő jecini külpolitika rövid, atlantista időszakát leszámítva –, a 2000-es évektől újra teret hódít az orosz gondolkodásban és külpolitikában. A poszt-szovjet térségben végigsöprő ún. „színes forradalmak”, miként az Oroszországban lezajló rendszerellenes demonstrációk mögött Oroszország a Nyugat, az USA hegemonista, befolyásszerzésre és Oroszország meggyengítésére irányuló szándékát, mesterkedését látta. Ebbe a felfogásba illeszkedik az orosz–ukrán háború orosz értelmezése is, miszerint Oroszország voltaképpen nem Ukrajnával hadakozik, hanem a nyugati világgal áll szemben.

A fentiekre is tekintettel egy a Nyugat irányában markánsan elköteleződő, a nyugati integrációt sikerrel végrehajtó Ukrajna perspektíváját Oroszország magára nézve nemcsak biztonságpolitikai, hanem belpolitikai szempontból is destabilizáló veszélyként értékeli.

Az (önálló) ukrán államiság elleni érvelés része, hogy Oroszország az ukrán államot életképtelen konstrukciónak látja, abban a meggyőződésben, hogy az ukránok képtelenek arra, hogy hatékony nemzetállamot hozzanak létre. A politikai, vallási és kulturális polarizáció, a politikai instabilitás, az anarchisztikus viszonyok, a kiterjedt korrupció, az oligarchák – akiket az ukrán központi hatalom az oroszokkal ellentétben nem tudott megzabolázni –, a rendkívül gyenge gazdasági teljesítmény, a kirívó szegénység és a súlyos demográfiai válság valóban nem túl biztató kísérőjelenségei az ukrán állam működésének. 1989 és 2015 között Ukrajna lakossága 48,5 millióról 37 millióra csökkent, aminek alapján az ország több mint 11 millió lakost veszített el.¹⁴ Ez a demográfiai

14 FEDINEC Csilla – FONT Márta – SZAKÁL Imre – VARGA Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Gondolat, Budapest, 2021. 399–400.

deficit azóta, különösen az orosz–ukrán háború következtében, még tovább növekedett. A rendszerváltás okozta megpróbáltatások Ukrajnában egyébként még az oroszországinál is drámaibbaknak bizonyultak: 1993-ban olyan súlyossá vált a gazdasági helyzet, hogy az országnak 10000%-os hiperinflációval kellett szembe néznie. Fontos szempont ugyanakkor, hogy a mai Ukrajnában létezik, 2022-ig legalábbis, politikai közvélemény és politikai verseny, amiről a mai Oroszországban kevésbé beszélhetünk.

Az ukrán állam instabilitására, működésképtelenségére vonatkozó – egyébként a nyugati országok részéről is megfogalmazott – kritika az ukrán–orosz háborúhoz közeledve egyre hangsúlyosabban egészül ki azzal az orosz politikusok, illetve értelmiségiek által megfogalmazott állításokkal (Alekszandr Dugin¹⁵ részéről például), amelyek szerint az oroszok és az ukránok testvérnépek-ként egy nemzetet alkotnak, azaz különálló ukrán nemzet nem létezik, ebből következően pedig az ukrán állam létjogosultsága is megkérdőjelezhető.¹⁶

4. Az ukrán nézőpont(ok)

Ukrán perspektívából 1991-ben a független Ukrajna megszületésével egy régóta ambicionált államépítési terv valósult meg. Az ukrán állam ugyanis nincs előzmények híján: ilyenek voltak a kozák Zaporozsjei Szics, a Hmelnickij-felkelés (azaz az 1648–1652 közötti kozák–lengyel háború) nyomán létrejött kozák „állam” (Kozák Hetmanátus), valamint az 1918–1922 között működő ukrán államalakulatok. Szembetűnő, hogy az önálló ukrán állam(ok)

15 Alekszandr Dugin (1962–) szélsőséges orosz teoretikus, az eurázsianizmus újragondolója.

16 Putyin elnök maga is kijelentette, hogy Ukrajna mint állam bolsevik találmány, amelyet maga Lenin hozott létre 1922-ben. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2022. február 21-i beszéde. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>. Letöltés: 2025. 09.05.

létrejöttét mindig külső tényezők, a nagyhatalmi viszonyok hirtelen átrendeződése tette lehetővé. Az orosz és ukrán identitások megkülönböztethetőségét erősíti a tény, hogy Ukrajna nyugati régiója (Galícia) 1945-ig sohasem tartozott Oroszországhoz. 1918-ig a Habsburg, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia részét alkotta, 1918 és 1945 között pedig Lengyelországhoz került. Meggyőző és releváns hivatkozási alap az ukránok számára, hogy 1991 után az önálló Ukrajna területi integritását számos nemzetközi egyezmény, többek között az Ukrajna és Oroszország között 1994-ben aláírt budapesti memorandum is megerősítette – ez volt az a biztosíték, amiért cserében Ukrajna lemondott a Szovjetuniótól örökölt nukleáris rakétákról Oroszország javára.

Az orosz–ukrán viszonyt ukrán nézőpontból az oroszoktól elszenvedett sérelmek sokasága terheli. A kozák önkormányzatiság, a kozák hetmanátus felszámolása, a 19. századi cári Oroszország ruszifikációs politikája, az ukrán nemzeti ébredés elnyomása, a kíméletlen kolhozosítás nyomán az ukránok millióinak halálát okozó éhínség – amire az ukránok nem minden ok nélkül népirásként tekintenek –, az ukrán értelmiséggel szembeni retorziók – csak néhány azon nagy történelmi sérelmek és traumák közül, amelyeket az ukrán történelmi emlékezet élénken számon tart.

5. Kijevi Rusz – a „közös bölcső”

Az ukrán–orosz kapcsolat, a mai Ukrajna szövevényes és feszültségekkel terhelt története, belső kulturális, politikai megosztottsága mélyebb megértéshez nem kerülhető meg, hogy visszanyúljunk a történeti kezdetekhez, a közös bölcsőt jelentő Kijevi Ruszhoz. Ez a keleti szlávok egyesítésével a 9. században létrejött ország Kelet-Európa első szervezett államaként csaknem a teljes régiót magában foglalta (ld. 2. ábra). Ebben a Kijev központú államilakulatban – amit némiképp úgy kell elképzelni, mint a Karoling Birodalmat, ahol még nem beszélhetünk sem franciákról, sem

németekről – még nem voltak sem oroszok, sem ukránok, sem beloruszok. Mindhárom nép ugyanakkor a maga állami előképésként tekint a Kijevi Ruszra.

2. ábra: A Kijevi Rusz a 11. században (Forrás: Koryakov Yuri, *eastsplaining.substack.com*, <https://eastsplaining.substack.com/p/why-no-slavic-country-support-russia>)

A 13. század elejére az egységes állam régiókra, fejedelemségekre hullott szét. A térség történetének meghatározó mozzanata a mongol–tatár invázió a 13. században. Hangsúlyos körülmény, hogy a tatár hódítás az egykori Kijevi Rusz utódfejedelemségeit különbözőképpen érintette. Bizonyos régiók, így a mai Ukrajna nyugati, dél-nyugati része gyakorlatilag kimaradt a tatár hódítás alól – maga Kijev viszont szinte teljes mértékben elpusztult, elvesztve korábbi jelentőségét –, miközben a Moszkvai állam alapját jelentő területek tatár fennhatóság alá kerültek. Leegyszerűsítve: a tatár hódítás egyik fontos következménye, hogy markánsabbá tette a fejedelemségek között egyébként is létező fejlődési, kulturális különbségeket.¹⁷

A Kijevi Rusz szétesése, majd a tatár hódítás hatalmi vákuumot eredményezett a nyugti területeken, ami lehetővé tette nyugati irányból a litván–lengyel terjeszkedést. Először a Litván Nagyfejedelemség hatolt be a térségbe, elfoglalva a mai Ukrajna, Fehérországot, sőt Oroszország egy részét is. A litván állam uralma legnagyobb kiterjedésekor a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedt, majd a Lengyel Királysággal egyesülve megszerezte a halicsi (Galícia) területeket is. Kevésbé ismert, hogy a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség alkotta közös állam, az 1569-es lublini unió nyomán létrejött lengyel–litván államszövetség (*Rzeczpospolita*) a saját korában Európa legnagyobb kiterjedésű országának számított.

Az egykori Kijevi Rusz régiói civilizációs szempontból eltérő úton fejlődtek tovább. Ennek egyik szembetűnő megnyilvánulása, hogy a lengyel–litván fennhatóság alá tartozó területeken megjelentek a nyugati szerzetesrendek (a domonkosok, ferencesek, aztán a ciszterek) magukkal hozva a nyugati művelődést. A polonizáció és katolikus egyházi misszió eredményeként a 16. század végén – az 1596 évi breszti vallási unió megkötésével – ezeknek

17 FONT Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest, Balassi, 1998. 114.

a területeknek a jelentős része görögkatolikus vallásúvá vált.¹⁸ A lengyelek igyekeztek az ortodox vallást háttérbe szorítani, aminek legnagyobb ellenzői éppen a területükön élő ukrán kozákok voltak.

A Moszkvai állam alapját képező területeken viszont ekkor nem a nyugati, hanem a mongol hatás vált meghatározóvá. Mivel a tatárok – a kezdeti brutális büntetőhadjárataikat követően – az oszmán-török hódítókhoz hasonlóan alapvetően toleránsak voltak a meghódított területek vallási viszonyait illetően, ez kedvező helyzetet teremtett az ortodoxia számára, amely egyre inkább az úgynevezett „russzkij” tudat őrzőjeként és a kereszténység védelmezőjeként értelmezte önmagát.¹⁹ A vlagyimir–szuzdali államból kiemelkedő, majd a többi részfejedelemséget maga alá gyűrő Moszkvai fejedelemség teljes közigazgatási intézményrendszere – az adózástól, a fejedelmi adminisztráción, a posta működtetésén át az igazságszolgáltatással stb. bezárólag – tatár mintára épült ki.

18 A lengyel fennhatóság alatti ukrán területeken a vallási egyesülést a kijevi metropolia és az általa felügyelt püspökségek kezdeményezték a katolikus egyházzal való egység visszaállításának reményében, ám a breszti unió aláírását végül mégsem támogatta az összes püspökség. Az uniót elfogadó ortodoxok elismerték a római pápa fennhatóságát, elfogadták a katolikus tanításokat, cserében megtarthatták a bizánci rítust, a pravoszláv vallási ünnepeiket, és az ószlávot a liturgia nyelveként. Ezzel megszületett az ukrán unitus, azaz a görögkatolikus egyház. Emellett azonban megmaradt egy ukrán ortodox egyház is, ami így vallási egység helyett a görög rítusú egyház, illetve az ukránok vallási megosztottságához vezetett. Az egyházi unió létrejötté, majd az ortodox egyház működésének törvényen kívül helyezése a lengyel–litván uralkodó által a Rzeczpospolita területén döntő mértékben hozzájárult a kozákok felkeléséhez, a kozák–lengyel háború (1648–1654) kirobbanásához.

19 FEDINEC Csilla – FONT Márta – SZAKÁL Imre – VARGA Beáta: i.m. 85.

6. Az orosz földek „összegyűjtése”

A tatár iga lerázásával (1480) a Moszkvai állam indítja el azt a „projektet”, ami az orosz földek „összegyűjtésére” irányult. Ennek azonban egyik igazi akadályát a lengyel–litván államszövetség jelentette. A Moszkvai állam lépésről-lépésre terjeszkedett északi, majd nyugati irányban: először Novgorodot, azt a Moszkvai államtól eltérő fejlődési utat képviselő kereskedő köztársaságot zúzta szét, amelyet sem a tatárok, sem a lengyel–litvánok nem hajtottak uralmuk alá. Figyelemreméltó körülmény, hogy Konsztantinápoly 1453-as elestével, a moszkvai Oroszország lesz az ortodoxia egyedüli önálló állama.

Nagy Péter cár (1682–1725) nyugati irányban is jelentősen kiterjesztette Oroszország határait, mégpedig a bal parti Ukrajna megszerzésével. (A bal part alatt a Dnyeper bal partját értjük. A folyó által kettéválasztott Ukrajnát lásd a 3. és 4. ábrán.) A Dnyeper és Don vidékén, a hódítók által nehezen elfoglalható, illetve kézben tartható sztyeppeken senkiföldjén jelenik meg a 16. században az ukrán identitás egyik meghatározó és jellegzetes alkotóeleme, a zaporozsjei kozákság²⁰, illetve a század derekán megalapított Zaporozsjei Szics. Az a tény, hogy a kozákok pravoszlávok voltak, szemben a nyugati ukrán régió görögkatolikus ukránjaival, jól szemlélteti az ukránság korai belső megosztottságát. A kozák rend elismertetése és a pravoszlávia egyenjogúsítása céljából 1648-ban Bohdan Hmelnickij hetman vezetésével a

20 A kozákok alatt a 15-16. században a Dnyeper és a Don régiójába menekült parasztokat értjük, akik szabad katonáskodó, határvédelmi feladatokat ellátó közösségeket hoztak létre. A kozákok között két nagy csoport különböztethető meg: az oroszországi doni és az ukránai zaporozsjei kozákokat. Míg az utóbbiak története szorosan összekapcsolódott Oroszországgal, anélkül, hogy az orosz identitásban domináns szerepet játszott volna, addig az ukrán kozákság Ukrajna történetében és az ukrán identitásban kiemelt jelentőségre tett szert.

kozákok fellázadtak a lengyel uralom ellen. A tatárok mellett többek között az Erdélyi Fejedelemséggel is keresték a szövetséget, ám végül a legkisebb rossznak ítélt oroszokkal állapodtak meg. A hetman Kelet-Ukrajna sorsát ezzel Oroszországhoz kötötte, amit az 1654-ben aláírt orosz–ukrán perejaszlavi egyezmény pecsételt meg. (A kontraktus megkötésének 300 éves évfordulója alkalmából ajándékozta oda Hruscsov szovjet pártfőtitkár – az ukrán-orosz szimbiózis jegyében – a Krím-félszigetet Ukrajnának 1954-ben.)

A kozákok egyesülése Oroszországgal az ukrán területekért vívott lengyel–orosz háború kirobbanásához vezetett. A konfliktust lezáró andruszovói békeszerződésben (1667) Lengyelország és Oroszország a Dnyeper mentén felosztotta egymás között Ukrajnát: a bal parti Ukrajna Oroszországhoz került, míg a jobb parti Ukrajna lengyel fennhatóság alatt maradt. A kozákok csatlakozása Oroszországhoz látványosan átrendezte a kelet-európai szövetségi rendszert, a térség hatalmi viszonyait: a Rzeczpospolita (a lublini uniót követően a lengyel–litván államalakulat elnevezése) meggyengülésével egyidőben Nagy Péter állama a térség megkerülhetetlen nagyhatalmi tényezőjévé vált. A kozák szabadságmodell, a kozák önrendelkezés demokratikus hagyománya ugyanakkor nem volt integrálható a végletesen központosított önkényuralmi orosz állami szisztémába, így csak idő kérdése volt, hogy a cári udvar mikor és milyen mértékben korlátozza a hetmanátus jogkörét. Mivel a kozákok hamarosan úgy tapasztalták, hogy az orosz uralkodó nem kívánja betartani a perejaszlavi szerződésben foglaltakat, az egyezményt ezáltal semmisnek tekintve még a lengyel királlyal is tárgyalásokat kezdtek a „visszatérés” feltételeiről. Tény ugyanakkor, hogy a kozákság megosztottnak bizonyult a lengyel-, illetve az oroszpártiságot illetően is. Az egyik nagy elszakadási kísérletet (Ivan Szepeanovics) Mazepa hetman hajtotta végre, aki a nagy északi háborúban váratlanul az oroszok ellen harcoló svédek oldalára állt 1709-ben. Mazepa „árulását” Péter kegyetlenül megtorolta: orosz

katonai csapatok feldúlták Baturint, a hetmanátus központját és mintegy 6000 kozákot – köztük nőket és gyermekeket – mészároltak le, majd a Zaporozsjei Szicset is lerombolták.

3. ábra: Bal parti Ukrajna (Forrás: Alex Tora, az Енциклопедія українознавства (у 10 томах) / Головний редактор Володимир Кубійович. – Париж, Нью-Йорк: «Молоде Життя», 1954–1989. с. енциклопедія alapján.)

4. ábra: Jobb parti Ukrajna (Forrás: Alex Tona, az Енциклопедія українознавства (у 10 томах) / Головний редактор Володимир Кубійович. – Париж, Нью-Йорк: «Молоде Життя», 1954–1989. c. enciklopédia alapján)

A következő, Ukrajna sorsát döntően befolyásoló eseményt Lengyelország felosztása jelentette a 18. század végén (ld. 5. ábra). A három nagyhatalom – a Habsburg Birodalom, Nagy Katalin Oroszországa és Poroszország – ezzel egy nagy múltú keresztény államot radirozott le Európa térképéről. Az osztozkodás eredményeként Oroszország megszerezte a nyugati ukrán területeket, Galíciát leszámítva, ami Habsburg uralom alá kerül. (Ha zárójelesen is, de ide kínálkozik annak a sajnálatos jelenségnek az említése, hogy Galícia mára gyakorlatilag teljesen kiesett a magyar történelmi emlékezetből, jóllehet a régió számos szalon kapcsolódott a magyarokhoz. Jelképes tény, hogy a Habsburg Birodalom Galícia elfoglalásához jogalapként a magyar királyok halicsi hódításaira hivatkozott: a magyar királyok címerében Galícia és Lodomeria is szerepelt – a Habsburgoknak csak át kellett venniük ezeket.)

5. ábra: Lengyelország felosztásai, 1772-1795 (Forrás: Britannica, <https://www.britannica.com/event/Partitions-of-Poland>)

Nagy Katalin cárnő (1762–1796) országlásához kapcsolódóan érintőlegesen ki kell térni a ma is sokat emlegetett Novorosszija (Új-Oroszország) fogalmára is. A cárnő nemcsak nyugati, de a törökökkel hadakozva déli irányban is megnövelte országa területét, megszerezve Ukrajna déli, Fekete-tenger feletti régióját – beleértve az akkor döntően tatárok lakta Krím-félszigetet is – amit aztán Novorosszija elnevezéssel önálló kormányzóságba szervezett. Az 1764 és 1802 között fennálló történelmi régióhoz 1776-ban

hozzácsatolták a Zaporozsjei Szicset is. A mai orosz olvasatban Új-Oroszország – Ukrajna keleti és déli területei, a Donyeck-i és a Luhanszk-i régiókat, Odessza és a krími körzeteket is ideértve –, alapvetően orosznek számított. Erre való hivatkozással kiáltották ki önkényesen 2014-ben szintén Novorosszija elnevezéssel az Ukrajna keleti, orosz lakta szeparatista körzeteit egyesítő, nemzetközileg ugyanakkor nem elismert konföderációt.²¹

A 19. század második felétől Ukrajnában is kezdetét vette az erőteljes oroszosítás, amelyet az orosz nyelv erőltetése, az ukrán nyelvű kiadványok megjelentetésének tiltása, a nemzeti kultúra előmozdítását szolgáló tevékenység ellehetetlenítése kísérte.

7. A szovjeturalom

A bolsevik forradalom, valamint az első világháború nyomán kialakuló hatalmi átrendező a térségben felcsillantotta az önálló ukrán állam létrehozásának a lehetőségét, ám az 1918 és 1922 között életre hívott ukrán államalakulatok nem tudtak stabilizálódni, kiszolgáltatottjai maradtak a térség nagyhatalmi mozgásainak. A többek között az ukrán területekért folytatott szovjet–lengyel háborút (1919–1921) lezáró 1921-es rigai békeszerződésben Szovjet-Oroszország és Lengyelország – hasonlóan az andruszovói egyezményhez – az ukránok bevonása nélkül osztották fel egymás között Ukrajnát. Ukrajna nagyobbik része szovjet-ukrán köztársaságként az oroszokhoz, míg a kisebbik, nyugati része Lengyelországhoz került. Az ukrán helyzetet tovább bonyolította, hogy az első világháborús békerendezés eredményeként Besszarábiát és Bukovinát mintegy egymillió ukrán kisebbségével együtt Romániához csatolták, míg

21 Az ún. „Novo-Rosszija projekt” kapcsán lásd Gecse Géza tanulmányát. GECSE Géza: Az orosz–ukrán háború a Novo-Rosszija terv tükrében 2024 nyaráig. *Magyar Szemle*. 2025/1-2. 87-111.

Kárpátalját, az ottélő ruszinokkal egyetemben az újonnan megszülető állam, Csehszlovákia kapta meg.

A szovjeturalom a kezdetekben jelentős mértékben elősegítette az ukrán nemzetépítést. A bolsevikok abból indultak ki, hogy a szovjethatalmat a nemzeti kultúrák támogatásával szükséges és lehetséges vonzóvá tenni. Az úgynevezett gyökeresítési (korenizácija) programtól egyben a helyi nacionalizmusok ártalmatlanná tételét remélték. Ennek fényében bátorították az ukránosítást, az ukrán nyelv és kultúra előmozdítását, ami a múlt század '20-as éveinek végére igazi ukrán kulturális felvirágzáshoz vezetett. A szovjet vezetés mindemellett ösztönözte az ukránosítást az állami és a pártapparátusban is. Ennek a korszaknak vetett véget fokozatosan a kolhozosítás és a kényszeriparosítás, a milliók halálát okozó holodomor, majd a politikai tisztogatások, illetve a megtorlások, az ukrán nemzeti törekvések elnyomása. Mindez fokozta a fennálló hatalommal szembeni ellenszenvet. Mindeközben a Lengyelországhoz tartozó területeken – bár ilyen drámai fejleményekre nem került sor – intenzíven zajlott a polonizáció, amit többek között az ukrán kulturális szervezetek betiltása, a pravoszláviával szembeni diszkriminációs politika fémjelzett. A lengyelek uralma alatt Lemberghez kötődően bontakozott ki az a szélsőséges ukrán nacionalista mozgalom, amely a lengyel politikai vezetőkkel, illetve a mozgalommal egyet nem értő ukránokkal szembeni terrorista merényletek elkövetését is a független Ukrajna megeremtéséért folytatott harc részének tekintette.

Szovjet-Ukrajna az 1939 és 1945 közötti szovjet terjeszkedésnek köszönhetően jelentős területgyarapodást (ld. 6. ábra) könyvelhetett el: Lengyelország keleti részét (Galíciát és Volhíniát), valamint Bukovinát és az akkor éppen Magyarországhoz tartozó Kárpátalját az Ukrán Szovjet Köztársasághoz csatolták. A második világháborút követően Ukrajna teljes egészében a Szovjetunió fennhatósága alá került. 1954-ben, a Krím-félsziget átadásával

jött létre annak az Ukrajnának a területi egysége, amely 1991-ben kivált a Szovjetunióból.

6. ábra: Ukrajna területi növekedése 1922 és 1954 között (Forrás: Futura-sciences, <https://www.futura-sciences.com/sciences/actualites/histoire-exploratorium-constitution-ukraine-cartes-97>)

8. Civilizációs törésvonalak és a két Ukrajna

Ukrajna, ahogy a neve is erre utal, határvidék, az egymásnak feszülő nagyhatalmak, birodalmak folyamatos ütközőterülete, peremvidéke. Kelet-Közép-Európát, benne a Kárpát-medencét okkal láthatjuk „huzatosnak”, e „huzatosság” azonban sokkal hangsúlyosabban érvényes Ukrajnára. Ukrajna területe nemcsak a területi osztozkodások, hanem a szenvedések és a népiértések színtere is: olyan borzalmaké, amelyek vagy az ukránokkal szemben valósultak meg, vagy amelyeket maguk az ukránok hajtottak végre más népekkel (például a zsidókkal, illetve a lengyelekkel) szemben, jellemzően az ukrán nemzetépítés, függetlenségi mozgalmak kísérőjelensé-

geként. Ukrajna, ez a kivételesen gazdag gabonatermő vidék, a szovjet fennhatóságnak „köszönhetően” a nagy éhínségek terrénuma is. Az éhezés kapcsán többnyire csak a sztálini korszakban bekövetkező nagy éhínségre, a holodomorra szoktunk gondolni, ami kétségtelenül a legsúlyosabb, a legtöbb áldozatot követelő ilyen tragédia volt. Ám jelentős éhínség tört ki korábban is, például a 19. század végén, III. Sándor cár országlásakor, aminek következtében mintegy hatszázezren pusztultak el. Az orosz polgárháborúban (1917–1922) az éhség további milliók halálát okozta, nem sokkal a II. világháborút követően (1946–1947) pedig mintegy egymillióan haltak éhen. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a katasztrófák leginkább az ukrán területeket sújtották.

Ukrajna civilizációs és vallási értelemben is határvidék, itt húzódik a nyugati és az ortodox kereszténység, a nyugati és a keleti civilizáció határvonala. Huntington híres civilizációs elmélete aligha véletlenül sorolta Ukrajnát civilizációs szempontból a „hasadó államok” közé.²² Nyugati területein lengyel közvetítéssel megjelent a nyugati kereszténység és művelődés, eljutott ide a humanizmus, a reneszánsz, a városi jogok gyakorlata, érezte a hatását a reformáció. Ukrajnát – területenként ugyan különböző mértékben – jelentős lengyel és német hatás érte, maga a kozák szics, a kozák hetmanátus is tulajdonképpen felfogható a lengyel nemesi köztársaság egyfajta intézményi folytatásaként. A lengyel kulturális befolyás szemléletes bizonyítéka továbbá, hogy a 19. század első harmadában Kijevben még döntően lengyelül beszéltek. A lengyel–német hatással összefüggésben az önszerveződés mellett az individuum is nagyobb szerephez jutott Ukrajnában, a nők is valamivel szabadabbnak bizonyultak, magasabb társadalmi státuszt érthettek el, mint Oroszországban.²³ Fontos körülmény

22 Samuel P. HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa, Budapest, 1999. 269–274.

23 Emmanuel TODD: *A Nyugat veresége*. Budapest, Gondolat, 2024. 62.

továbbá, hogy az ukrán parasztok, szemben az orosz muzsikokkal, nem obscsinákban (földközösségekben) éltek.

Csak zárójelesen térek ki arra az egyébként érdekfeszítő jelenségre, hogy a lengyel–ukrán viszonyban ki hogyan látta a másikat. Az ukránok a lengyeleket gyarmatosítóknak, elnyomóknak tartották – miközben a lengyel nemesi köztársasági modellben vonzó, követendő mintát láttak –, ami erős lengyelelles érzület kialakulásához vezetett. A lengyelellesség az ukrán identitás meghatározó elemeként annyira szívósnak bizonyult, hogy amikor a 19. század második felében szétfoszlani látszott az ukránok részéről az Orosz Birodalom iránt érzett hűség, a lengyelekkel szembeni ellenszenv továbbra is megmaradt.²⁴ Figyelemreméltó ennek a viszonynak az inverze is, vagyis az, hogy a lengyelek miként tekintettek Ukrajnára, az ukránokra. Bár a lengyelek az oroszokkal ellentétben soha nem vitatták, hogy az ukránok önálló népet alkotnak, a műveletlen parasztoknak tartott ukránokat koloniális attitűddel szemlélték. Az ukrán előkelők a 16. század végén, a 17. század elején abban az esetben válhattak a lengyel nemesi nemzet teljes jogú tagjaivá, ha lemondtak ukrántudatukról és felvették a katolikus vallást.²⁵

A mi szempontunkból persze ennél jóval érdekesebb, hogy az oroszok milyen képet formáltak az ukránokról. A lengyel–ukrán viszonyhoz hasonlóan itt is megjelenik az Edward Said-féle orientális szemlélet, azzal a jelentős különbséggel, hogy ennek nincs rasszista vonatkozása. Az orosz testvérnépnek tartott ukránok előkelőit a cári Oroszország végül gond nélkül integrálta az orosz nemességbe. Roppant érdekfeszítő ugyanakkor, hogy miközben a Said által vizsgált látásmód – ahogy az elnevezés is sugallja – eredetileg a hatalmi, gyarmatosító helyzetben lévő Nyugat Kelettel

24 Mikola RJABCSUK: *A két Ukrajna*. Örökség Kultúrpolitikai Intézet, Budapest, 2015. 52.

25 FEDINEC Csilla – FONT Márta – SZAKÁL Imre – VARGA Beáta: i.m.149.; 153.

szembeni attitűdjére vonatkozik, az orosz–ukrán viszonylatban a sok szempontból kolonialista szellemben szemlélt Ukrajna viszont Oroszországtól nem Keletre, hanem Nyugatra helyezkedik el. Az oroszok az ukránokat hagyományosan falusi unokatestvéreknek tekintették, és tekintik ma is, az oroszország olyan helyi változataként, amivel szemben a leereszkedően atyai hozzáállás indokolt.²⁶ A testvéri közelségre hivatkozva az oroszok a lengyelekkel ellentétben többnyire nem ismerik el, illetve vitatják, hogy az ukránok önálló nép volnának.

A mai Ukrajnán belüli civilizációs, etnikai törésvonalak más szempontból is felülírják a Nyugat és Kelet hagyományos szembeállítását. A gyakran használatos, éles határvonallal elválasztott két Ukrajna koncepció, a nyugati világhoz kapcsolódó fejlettebb és műveltebb Nyugat-Ukrajna, valamint az Oroszországhoz kötődő elmaradott és bárdolatlan Kelet-Ukrajna képe jól tükrözi a nyugati világ – beleértve a Lemberg-központú nyugati régió Kelet-Ukrajnáról kialakított képét is – sztereotip látásmódját. Ez a felfogás ugyanakkor könnyedén félrevezető lehet. Ukrajnán belül ugyanis a nyugati régió a vidékies, miközben a keleti a városiasabb, a fejlettebb, az iparosodottabb. A francia történész-társadalomtudós, Emmanuel Todd civilizációs szempontból egyébként nem kettő, hanem egyszerre három ukrán régiót különböztet meg.²⁷ Az első a vidékies nyugati régió, a nacionalista Ukrajna – Lembergben és környékén vált meghatározóvá az ukrán nacionalizmus. Itt a görögkatolikus vallási irányzat a meghatározó. A régió a lengyel-német/osztrák kötődés nyomán nem kapcsolódik kulturálisan Oroszországhoz. (Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy az elmúlt évtizedben szemmel láthatóan felerősödött a Monarchia-, azaz a Habsburg-nosztalgia a régióban, amiről a Ferenc József-szobrok láttán könnyedén meggyőződhetnek a

26 Mikola RJA BC SUK: i.m. 235.

27 Emmanuel TODD: i.m. 79–82.

Csernovicba vagy az Ivano-Frankivszkba (Sztaniszlav / Stanislau) látogatók. Ez a nosztalgikus érzület is azt kívánja demonstrálni, hogy Nyugat-Ukrajna (Galícia) Európához tartozik, így kulturálisan nincs köze például a Donyec-medencéhez.) A Todd által anarchikus Ukrajnának nevezett második régió Ukrajna középső, Kijev központú területe, amelyet az ortodoxia dominanciája, ugyanakkor a keleti részekhez képest nagyobb individualizmus jellemez. A harmadik, a „meggyengült Ukrajna”, az oroszbarát, iparosodottabb és városiasabb dél-kelet-ukrajnai terület, ahol a középosztály képviselői alapvetően oroszajkúak, ám számosan közülük időközben elhagyták az országot. Todd szerint, a 2014-es év eseményeit úgy is fel lehet fogni, hogy a nyugati és a középső régió összefogott a keleti ellen.

A civilizációs megosztottságot a közelmúlt történései, a 2004 évi narancsos forradalom, az oroszbarát Viktor Janukovics és a Nyugat irányában tájékozódó Viktor Juscsenko elnökök hatalmi versengése is alátámasztják. Míg az ország nyugati területei Juscsenkot, addig a keleti régió Janukovicsot támogatta. Tíz évvel később 2014-ben, a második Majdan, vagy az Euromajdan²⁸ téje az elsőhöz hasonlóan az volt, hogy Ukrajna a nyugati integráció útjára lépjen, vagy sorsát Oroszország érdekeihez igazítsa.

Ez a polarizáció a múltértelmezésben is tetten érhető. Szemléletes példa erre Sztepan Bandera²⁹, a Lembergben kibontakozó

28 Magyarul a „méltóság forradalma”.

29 Sztepan Andrijovics Bandera (1909–1959) a nyugat-ukrajnai nemzeti mozgalom, az 1929-ben megalapított Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN) szélsőjobboldali, radikális szárnyának (OUN-B) vezetője volt. 1931-ben az Ukrán Nacionalisták Szervezetének (OUN) propaganda osztályának, 1932-ben pedig már az egész szervezet vezetőjeként tevékenykedett. 1934-ben részt vett a lengyel belügyminiszter elleni merényletben, amiért halálra ítélték, végül a bírósági döntést kegyelemből életfogytiglanra változtatták. A börtönből a németek bevonulásával szabadult. 1941. június 30-án kihirdette a független ukrán államot a németek által elfoglalt Lembergben, miközben kiállt a náci Németországgal való együttműködés

szükséges nemzeti / függetlenségi mozgalom emblemikus képviselőjének utóélete. A második világháború idején Bandera és szervezete egy ideig kollaborált a Szovjetuniót megtámadó és megszálló náci Németországgal, annak reményében, hogy német támogatással sikerül megteremteni a független Ukrajnát. Hamarosan kiderült azonban, hogy a németek semmilyen ukrán függetlenségi tervet nem támogatnak, így Bandera mozgalma végül harcra kényszerült a szovjetek és a németek ellen is. Banderát Nyugat-Ukrajnában ma is nemzeti hősként, mártírként tartják számon, miközben az oroszok, beleértve a kelet-ukrajnai oroszokat is, nácinak, kollaboráns árulónak tekintik, akinek a hívei a második világháborúban zsidók és lengyelek elleni mészárlásokat hajtottak végre. Szimbolikus, hogy 2010-ben a nyugatbarát Juscsenko elnök Banderát posztumusz állami kitüntetésben részesítette, amit az oroszbarát Janukovics elnök nem sokkal később, még ugyanabban az évben, visszavont.

9. Az ukrán nemzetépítés nehézségei

Az ukrán civilizációs fejlődésnek egyik meghatározó jellegzetessége az ukrán nemzetállam megteremtésének nehézsége, illetve annak elmaradása. Ahogy a fentiekben láttuk, ennek az okai meglehetősen összetettek, az egyik magyarázat ugyanakkor bizonyosan abban keresendő, hogy az ukrán városi polgárság hagyományosan erőtlennek, gyengének bizonyult, az ukrajnai városi középosztály

mellett. Banderát más ukrán nacionalista vezetőkkel együtt a Gestapo letartóztatta, és a sachsenhauseni koncentrációs táborba záratta. 1944 szeptemberében a németek szabadon engedték. A háború után Bandera családjával Nyugat-Németországba emigrált. 1959-ben egy KGB-ügynök meggyilkolta Münchenben. A temetéséről készült korabeli filmfelvétel is kiválóan szemlélteti a Bandera személye körül kialakult kultuszt: <https://www.youtube.com/watch?v=vQJNVdXqyQ&t=6s>. Letöltés: 2025.09.05.

elsődlegesen orosz és zsidó összetételű volt, ebből következően az ország ukrán nyelvű területei ma is jóval kevésbé urbanizáltak, mint a keleti, orosz ajkú területek. Ahogy Szolzszenyicin is felhívta rá a figyelmet, az orosz gazdasági és kulturális szívó hatás ugyanakkor nem volt elég erős a peremvidékek, így az ukrán parasztság asszimilálására sem, ami miatt Rjabcsuk megállapítása szerint „az orosz ajkú városok és az ukrán falvak között egyfajta civilizációs szakadék jött létre”.³⁰ Fontos történeti körülmény továbbá, hogy Lengyelország felosztását követően, a cári udvar érintetlenül hagyta a lengyel földbirtokosok uralmát az ukrán parasztok felett.

A nemzetépítés nehézségeit, az ukrán identitás oroszsághoz való kapcsolódásának a problematikáját szemléletesen illusztrálja a két nagy 19. századi író, (Nyikolaj Vasziljevics) Gogol és (Tarasz Hrihorovics) Sevcsenko Ukrajna jövőjéről alkotott elképzeléseinek eltérő jellege. Hangsúlyozandó, hogy mindketten ukránok voltak. Az oroszul alkotó Gogol (1809–1852) esetében ez kevésbé köztudott, hiszen ő a klasszikus orosz irodalom emblematikus alakjaként ismert. A realista orosz próza megteremtőjeként olyan fontos szerepet töltött be az orosz irodalomban, hogy vele kapcsolatban terjedt el az a Dosztojevszkijnek tulajdonított szállóige, miszerint „Mindnyájan Gogol köpenyegéből bújtunk elő.” Ami a vizsgálódásunk szempontjából itt szembetűnő, hogy Gogol egyszerre volt ukrán hazafi és az orosz identitás híve. Az ukrán patriotizmus az ő felfogásában nem párosult oroszellenességgel, sőt. Kisoroszországot, azaz Ukrajnát egy időközben letűnt, haldokló skanzenvilágnak tartotta, amelynek jövőjét az Orosz Birodalomban, egy olyan ideális Rusz keretei között tartotta elképzelhetőnek, ahol egyenrangú testvériségben valósulhat meg az ukránok és az oroszok harmonikus együttélése. (Szolzszenyicin – ahogy a fentiekben már szó esett róla – 1990-ben meglehetősen hasonló javaslattal állt elő Oroszország posztszovjet jövőjén töprengve.)

30 Mikola RJABCSUK: i.m. 96–97.

Az ukrán paraszti származású Sevcsenko (1814–1861)³¹ Gogol kortársaként azonban elutasította a gogoli orosz asszimilációs mintát, ukrán hazafias verseivel a modern ukrán irodalmi nyelv megteremtőjévé, egyben ukrán nemzeti szimbólummá vált. Sevcsenko Ukrajnának nem a halálát, hanem a feltámadását hirdette, ám szerinte ennek nem Oroszország, hanem egy független ukrán állam keretei között kell megvalósulnia.³²

A fenti példa is plasztikusan illusztrálja, hogy az ukrán identitás elkülönülése az orosztól, ukrán nézőpontból sem feltétlenül evidens, egyenes vonalú fejlődést jelent, hiszen törésvonalak ebben a kérdésben nemcsak az ukrainai ukrán-orosz, de ukrán-ukrán viszonylatban is megjelentek, attól függően, hogy miként viszonyul egymáshoz a nacionalizmus és az oroszokkal érzett összetartozástudat. A szétválás és ezzel az ukrán nemzetépítés rendkívül bonyolult és hosszadalmas folyamatnak tűnik, aligha véletlen, hogy még ma is, a háborús viszonyok közepette is tart.

31 A RatingGroup 2022-es felmérése szerint ismételtén Tarasz Sevcsenko (63,9%) került a Népi TOP rangsor élére. Volodimir Zelenszkij (29,8%), Leszja Ukrajinka (19,6%), Bohdan Hmelnickij (17,3%) és Sztepan Bandera (12,8%) előtt: Народний ТОП: найвидатніші українці усіх часів (8-9 жовтня 2022) <https://www.ratinggroup.ua/news/narodnyy-top-vydayuschiesya-ukraincy-vseh-vremen-8-9-oktyabrya->. Letöltés: 2025. 09.05.

32 A Gogol nyomán kialakult identitátdiskurzusról lásd: Mikola RJABCSUK: i.m. 165-182.